

- ¹¹ Гл.: Там жа. Арк. 200–203.
- ¹² Гл.: Там жа. Арк. 211–217; АЗР. Т. 2. С. 148–151.
- ¹³ Гл.: Там жа. Арк. 321.
- ¹⁴ Гл.: Там жа. Арк. 394–399.
- ¹⁵ Гл.: Любавский М. К. Указ. тв. Приложение. С. 10.
- ¹⁶ Гл.: АЗР. Т. 2. С. 143–146; Литовская метрика. Книга записей 11. Вильнюс, 1997. С. 117–119.
- ¹⁷ Гл.: Литвин М. О нравах татар, литовцев и москвитян. М., 1994. С. 67.
- ¹⁸ Гл.: Любавский М. К. Указ. тв. С. 193–200.
- ¹⁹ Гл.: Historia dyplomacji Polskiej. S. 641.

Паступіў у рэдакцыю 02.06.2002.

Людміла Віктараўна Мікалаева – аспірантка кафедры гісторыі Беларусі старажытнага часу і сярэдніх вякоў. Навуковы кіраўнік – кандыдат гістарычных навук, дацэнт Ю.Л. Казакоў.

С.У. ЧАРНОЎ

ТРАКТАТ МІХАЛОНА ЛІТВІНА "О НРАВАХ ТАТАР, ЛИТОВЦЕВ И МОСКВИТАН" ЯК КРЫНІЦА ПА ДАСЛЕДАВАННЮ ЗНОСІН ПАМІЖ РАСІЯЙ І ВЯЛІКІМ КНЯСТВАМ ЛІТОВСКИМ У КАНЦЫ XV – ПЕРШАЙ ПАЛОВЕ XVI ст.

Анализируется информация об отношениях России и ВКЛ конца XV – первой половины XVI в., содержащаяся в трактате литовского дипломата середины XVI в. Михалона Литвина "О нравах татар, литовцев и москвитян". Автор статьи приходит к выводу, что взгляд М. Литвина на развитие русско-литовских отношений является более объективным, чем у современных ему литовских и польских авторов, что делает трактат весьма ценным источником для исследования международных отношений в Восточной Европе XV–XVI вв.

The present article is devoted to the analysis of the information about the relations of Russia and Great Duchy of Lithuania in the end of XV c. – first half XVI century which is contained in the tract of the Lithuanian diplomat (middle XVI century) Michalon Litwin: "About customs and traditions of Tatars, Lithuanians and Muscovites". The author concludes that M. Litwin's point of view concerning the development of the relations between Russia and Lithuania is characterized by a greater degree of objectivity in the assessments, than that of other Lithuanian and Polish authors, his contemporaries, what makes the tract rather valuable for the historians who work on the problems of the International relations in Eastern Europe XV-XVI century.

У першай палове XVI ст. Вялікае княства Літоўскае (ВКЛ) увайшло ў паласу знешнепалітычнага крызісу, адной з праяў якога сталі няўдачы ў войнах з суседнімі дзяржавамі, перш за ўсё з Расіяй і Крымскім ханствам. Частка літоўскіх магнатаў і шляхты меркавала, што Княства не ў стане выйсці з гэтага крызісу самастойна; на іх думку, найбольш зручны варыянт вырашэння знешніх праблем ВКЛ састаяў у набыцці надзейнага і моцнага саюзніка, на ролю якога па шэрагу прычын прэтэндавала Польшкае каралеўства. Але патрыятычна настроеныя прадстаўнікі шляхты лічылі, што існуюць і іншыя шляхі пераадолення крызісу, – паколькі першапрычына знешніх няўдач, на іх думку, была ў неадарэчнасцях унутранага жыцця краіны, то, ліквідаваўшы іх, можна будзе адолець і знешнія праблемы.

Адным з прыхільнікаў такога шляху быў аўтар складзенага ў палове XVI ст. трактата "О нравах татар, литовцев и москвитян", які падпісаў сваё сачыненне псеўданімам Міхалон Літвін. Гэты трактат – свайго роду праграма пераўтварэнняў, накіраваных на ўмацаванне ўнутранага і знешняга стану Княства. Ён быў паданы ў 1550 г. каралю Сігізмунду Аўгусту, напэўна, з надзеяй на тое, што малады манарх, зусім нядаўна стаўшы адзіным гаспадаром ВКЛ і Польшчы, прыме да ўвагі меркаванне аўтара і паспрабуе пераадолець памылкі, зробленыя яго папярэднікамі на польска-літоўскім троне. Абаснаванне неабходнасці перамен у трактаце робіцца шляхам параўнання парадкаў, існуючых у Літве і ў дзвюх суседніх з ёй дзяржавах – Маскоўскай Русі і Крымскім ханстве. Відавочна, што гэтыя дзяржавы выбра-

ны невыпадкова, – іх поспехі ў апошніх войнах з ВКЛ павінны былі непазбежна прывесці аўтара да думкі пра больш удалую арганізацыю дзяржаўнай і ваеннай машыны Расіі і Kryма ў параўнанні з Літвой.

Твор Міхалона Літвіна складаецца з дзесяці частак, названых фрагментамі, якія ўяўляюць сабой няпоўны варыянт першапачатковага рукапісу; такі выгляд прыдаў трактату яго першы выдавец І. Грасер, які ў 1615 г. надрукаваў яго ў выглядзе дзесяці ўрыўкаў у Базелі ў адной кнізе з творам іншага аўтара. Гэты варыянт і стаў асновай да наступных выданняў і даследаванняў твора, лёс жа арыгінала да сённяшняга часу невядомы. Той жа І. Грасер першым указаў у сваёй прадмове і дату напісання трактата – 1550 г.¹

Рускім чытачам трактат М. Літвіна стаў вядомы пасля выдання ў 1854 г. Н. Калачовым у зборніку "Архив историко-юридических сведений, относящихся до России" грасераўскіх фрагментаў з паралельным рускім перакладам. Пазней, у 1890 г., урыўкі з трактата былі выдадзены В.Б. Антановічам у "Мемуарах, относящихся к истории Южной Руси". Друкаваліся фрагменты таксама на літоўскай мове, а апошні па часе рускі пераклад убачыў свет у 1994 г. Разам з тым ужо ў XIX ст. у расійскім друку пачалі з'яўляцца даследаванні, прысвечаныя твору М. Літвіна. Першымі ў гэтай справе былі выдаўцы рускіх перакладаў, кожны з якіх змясціў у сваім выданні ўступны артыкул, дзе прыведзены іх разважанні пра сам твор і пра яго аўтара². Пазнейшыя даследчыкі таксама надавалі вялікую ўвагу высвятленню аўтарства трактата, прычым іх пункты гледжання разышліся. Зараз большасць вучоных схіляецца да двух варыянтаў аўтарства: гэта быў альбо Міхайла Тышкевіч (Цішкевіч), літоўскі дыпламат, паходзіўшы з рускіх зямель ВКЛ (гэтую тэорыю адстойваў М.К. Любаўскі³), альбо літовец па паходжанню Венцэслаў Мікалаевіч, таксама дыпламат (меркаванне польскага вучонага Е. Ахманьскага⁴). Але паколькі ні першы, ні другі варыянт не можа лічыцца бяспрэчным, у дадзеным даследаванні аўтар трактата будзе фігураваць пад тым імем, якім ён падпісаў свой твор – Міхалон Літвін.

Адзначым, што згаданыя вышэй даследчыкі сачынення Міхалона Літвіна не спыняліся спецыяльна на праблемах руска-літоўскіх зносін, гаворка пра якія ідзе ў трактаце. Гэтая тэма альбо зусім не закраналася імі, альбо разглядалася разам з іншымі пытаннямі, якія цікавілі аўтара таго ці іншага даследавання. Напрыклад, некаторыя аспекты знешняй палітыкі ВКЛ, закранутыя ў тэксце, аналізуюцца ў працах Е. Ахманьскага і Ю.М. Юргініса, але спецыфіка іх даследаванняў у тым, што яны разглядаюць змест трактата як вынік дзейнасці гістарычнай асобы, якую яны лічаць аўтарам гэтага твора (Е. Ахманьскі разглядае зносіны ВКЛ з Расіяй і Kryмам, апісаныя ў трактаце, як частку дзейнасці Венцэслава Мікалаевіча, а Ю.М. Юргініс у сваю чаргу разглядае згаданыя ў трактаце літоўска-крымскія зносіны як вынік падарожжа ў Крым у 1538–1540 гг. М. Тышкевіча)⁵. Комплексны ж аналіз усёй змешчанай у творы інфармацыі, маючай дачыненне да знешняй палітыкі ВКЛ, ні гэтымі, ні іншымі аўтарамі не праводзіўся. Між тым звестак па гэтай праблеме ў трактаце даволі многа, прычым асабліваю каштоўнасць ім надае момант, які прызнаюць усе вучоныя незалежна ад іх думак адносна асобы аўтара, а менавіта – тое, што аўтар гэтага твора быў дыпламатам. Гэта значыць, што ў працэсе чытання трактата мы атрымліваем інфармацыю аб міждзяржаўных кантактах Княства і Расіі фактычна з першых рук, прычым з такімі тонкасцямі, якія звычайна не ўключаюцца ў афіцыйныя дакументы. Акрамя гэтага, тут жа змяшчаюцца выказванні аўтара па гэтых і іншых праблемах, што дае нам магчымасць прасачыць яго асабістае стаўленне да іх. Улічваючы, што аўтар адлюстроўваў погляды значнага слоя пануючага класа ВКЛ, можна ўявіць сабе, як фарміравалася ў цэлым грамадская думка ў Літве па пытаннях, якія мы разглядаем.

У творах замежных аўтараў XV–XVII ст. значную цікавасць заўсёды выклікае тэрміналогія, ужываемая для абазначэння тых ці іншых зямель і на-

родаў. Так, М. Літвін выкарыстоўвае звыклую для яго, але некалькі незвычайную для нас сістэму тапонімаў і этнонімаў, азнаямленне з якой не толькі дазволіць лепей зразумець змест самога трактата, але і можа праліць святло на некаторыя моманты руска-літоўскіх адносін, у прыватнасці, на праблему трансфармацыі руска-літоўскай дзяржаўнай і этнічнай мяжы і абгрунтавання бакамі ўзаемных тэрытарыяльных прэтэнзій у працэсе гэтай трансфармацыі. Для абазначэння Маскоўскай Русі, яе тэрыторыі і насельніцтва ў трактаце ўжываюцца тэрміны "москвитяне" альбо "московиты" (*Moscovitae*, *Mosci*), "рутены", "рутенский народ" (*Ruthenos*, *populus Ruthenicis*), "роксоланы" (*roxolanos*), "Московия" (*Moscovia*), "Руссия" (*Russiae*). Трэба адзначыць, што пад "рутенами" і "роксоланами" аўтар, несумненна, разумее ўвесь рускі народ. Напрыклад, у першым фрагменце аўтар кажа аб заволжскіх татарах, некалі панавалі над "москвитянами и всеми рутенами"⁶. Цікава, што тут "рутены" згаданы як паняцце больш шырокае, чым "москвитяне". У сувязі з гэтым можна меркаваць, што аўтар успрымае насельніцтва "Московии" як частку "рутенского" народа. Бясспрэчна, што пад назвай "рутены" тут выступае рускі народ, часткай якога было насельніцтва Маскоўскай дзяржавы.

Вельмі цікавым для тлумачэння сістэмы тэрмінаў Міхалона Літвіна з'яўляецца пяты фрагмент трактата, у якім аўтар апісвае гісторыю літоўскага народа, яго паходжанне ад старажытных рымлян, былыя падзвігі і г. д. Супрацьпастаўляючы ўсё гэта сучаснасці, ён скардзіцца на тое, што літоўцы, нашчадкі рымлян, вывучаюць "московские письма (*literas Moscoviticarum*), не несущие в себе ничего древнего, не имеющие ничего, что бы побуждало к доблести, поскольку рутенский язык (*idioma Ruthenuva*) чужд нам литвинам..."⁷. Відавочна, што тут гаворка ідзе пра мову, агульную для Заходняй і Усходняй (Маскоўскай) Русі, якая была афіцыйнай мовай ВКЛ, г. зн. пра рускую мову; паказальна, што адразу пасля гэтага аўтар кажа пра вартасці іншай мовы, асабіста літоўскай, называючы яе "наш полулатинский язык"⁸. Далей паведамляецца, што ў свой час доблесныя продкі літоўцаў здолелі вызваліць ад панавання заволжскіх татар і падпарадкаваць тэрыторыю ад Балтыйскага да Чорнага мора; пры гэтым сярод пакораных і вызваленых народаў згаданы "роксоланы, или рутены", і тут жа гаворыцца, што панавалі татары таксама над "москвитянами"⁹. Цікаўна тут выклікаюць некалькі момантаў: першы – супастаўленне паняццяў "московский" і "рутенский" (рускі) пры апісанні мовы і згаданне паасобку рутэнаў (раксаланаў) і масквітаў пры пераліку народаў, над якімі панавалі татары¹⁰; другі – то змешваючы, то падзяляючы паняцці "рутены" і "московиты", М. Літвін тым не менш нідзе не змешвае тэрміны "литвины" і "рутены", розніца паміж імі для яго відавочна; трэці – даволі непрыязныя адносіны аўтара да "рутенской" (рускай) мовы, якая мела ў ВКЛ статус дзяржаўнай, але, як бачна, не ўсімі ў Княстве гэта ўспрымалася як норма. Адметна, што свой народ аўтар часцей за ўсё называе менавіта літвінамі. Ужываюцца таксама тэрміны "Жемайтсия", "жемайты" (*Samagitis*), але значна радзей. Часцей жа аўтар кажа пра сваю краіну і народ "мы", "наши", "наш язык", "наши предки" і г. д. Фігуруе ў трактаце і тэрмін "Литва"¹¹. Паказальна, што сустракаецца тут і такое злучэнне, як у восьмым фрагменце, – "наша литовская и жемайтская молодежь"¹², гэта значыць, што паняцці "литовский" і "жемайтский" падзяляюцца гэтак жа, як у іншых месцах "московитский" і "рутенский". Адметна наступнае: вядома, што літвінамі ў даследуемы перыяд у сумежных землях называлі ўсё насельніцтва ВКЛ, але ў дадзеным выпадку відавочна, што аўтар трактата праводзіць выразную мяжу паміж народамі, з якімі ідэнтыфікуе сябе, і рускімі народамі, дакладней, рускім насельніцтвам Княства.

Выкладанне рэальных фактаў з гісторыі Літвы і суседніх з ёй народаў у трактаце пачынаецца прыкладна з рубяжа XIV–XV ст., хаця асобныя моманты адносяцца і да больш ранняга часу. Аўтар не прытрымліваецца якой-не-

будзь храналагічнай паслядоўнасці пры выкладанні фактаў, таму яны раскіданы па тэксце ў тым парадку, які быў патрэбны для абгрунтавання асноўнай ідэі таго ці іншага фрагмента. Найбольш раннія па часе падзеі апісаны ў пятым фрагменце, дзе выкладаецца аўтарская версія гісторыі літоўскага народа, і ў прыватнасці пашырэнне межаў ВКЛ на працягу XIV–XV ст. Для даследавання руска-літоўскіх адносін важнымі з'яўляюцца звесткі, прыведзеныя М. Літвіном, адносна мяжы літоўскіх уладанняў: пазбавіўшы "рутенский" (рускі) народ ад татарскага зняволення, літвіны "подчинили своей власти всё" ад Жамойцкага (Балтыйскага) мора да Понта Эўксінскага (Чорнага мора), да межаў Валахіі, зямель Валыні, Падоллі, Кіеўшчыны, Севёры, да рубяжоў Таўрыцы (Крыма), а таксама "до самой крайней и самой близкой" да горада Масквы крэпасці – Мажайска, "исключая ее, но включая Вязьму, Дорогобуж, Белую, Торопец, Луки, Псков, Новгород и все ближайшие крепости и провинции"¹³.

У восьмым фрагменце М. Літвін згадвае руска-літоўскія канфлікты XIV–XV ст., усхваляючы доблесць літвінаў у мінулым, былыя перамогі над Масквой, "а ныне", як піша ён далей, "князь их страшен нам, поскольку он постоянно обучает людей своих воинскому искусству"¹⁴. Рацыю аўтару давалі, відавочна, поспехі Расіі ў войнах з Літвой канца XV – першай паловы XVI ст., якія ён апісвае ў трэцім фрагменце, дзе гаворка ідзе пра перавагу маскавіянаў над літвінамі ў цвярозасці, і як вынік гэтага – іх поспехі ў знешняй палітыцы, у прыватнасці – у сутыкненнях з ВКЛ. Робячы гістарычны экскурс, Міхалон Літвін піша пра былую залежнасць Масквы ад заволжскіх татар, ад якой вызваліўся князь Іван (III). І далей – аб поспехах Івана III на захадзе: у час барацьбы Казіміра Польскага з крыжакамі Іван адабраў у Літвы "Новгород, Псков, Север и прочие" гарады і землі¹⁵. Адзначым, што Ноўгарад і Пскоў зноў названы аўтарам "литовскими землями". Выдаўцы трактата 1994 г. сцвярджаюць, што яго аўтар, робячы гэтую заяву, прытрымліваецца афіцыйнай ідэалогіі ВКЛ, што пацвярджаецца працамі сучасных яму польскіх і літоўскіх аўтараў (Я. Длугаша, М. Мяхоўскага і М. Стрыйкоўскага)¹⁶. Трэба адзначыць, што прэтэнзіі Літвы на Пскоў і Ноўгарад – адна з ключавых праблем руска-літоўскіх адносін, якая знайшла адлюстраванне таксама ў дакументах шматлікіх двухбаковых перамоў на працягу ўсяго XVI ст. "Север", пра які згадвае аўтар, – Северская вобласць, якая сапраўды належала да пачатку XVI ст. ВКЛ і адышла да Расіі ў выніку вайны 1500–1503 гг. Да гэтага аўтар дадае, што ўсё гэта Масква захапіла, калі літоўскі народ "погрязал в распушенности".

Далей у гэтым жа фрагменце Міхалон Літвін піша, што сын Івана III Васіль, "поддерживая ту же трезвость и ту же умеренность нравов", адабраў у Літвы "хитростью Михаила Глинского" Смаленск 31 ліпеня 1514 г.¹⁷ Гэтая інфармацыя супадае з той, якая змешчана ў заходнерускіх летапісах, складзеных у ВКЛ, дзе таксама зазначаецца, што Смаленск быў захоплены пры садзейнічанні Глінскага¹⁸. Разам з тым адметна наступнае: літоўскія крыніцы, у прыватнасці летапісы, пры згадванні пра ўзяцце Смаленска Васілём III часта робяць акцэнт на вераломстве маскоўскага гаспадара, парушыўшага вечны мір¹⁹; аўтар жа трактата не вымавіў ні слова пра гэты момант, які так часта абмяркоўваецца ў літоўскіх крыніцах, як бы свядома не жадаючы нічым апраўдваць няўдачы сваіх суайчыннікаў. Тут жа прыведзена інфармацыя пра змяненне мяжы пры Іване IV: аддаўшы Літве адну крэпасць (у 1535 г. літоўцы захапілі Гомель), ён пабудаваў "в наших пределах" Себеж, Веліж і Завалочча²⁰. Агульная ж колькасць захопленых Масквой літоўскіх крэпасцей дасягае 73-х²¹. Па сцвярджэнню аўтара, гэта – вынік умелай арганізацыі ўнутранага жыцця маскоўскага народа.

Цікавыя звесткі, якія ўскосна датычацца руска-літоўскіх зносін, прыведзены ў другім фрагменце, дзе аўтар у кантэксце кажа пра татар (крымскіх), якія "усплаждаются ежегодными дарами от Священного Величества Вашего,

[будучы], как известно, друзьями-союзниками, с которыми и прежде литвины всегда заключали договоры"²². Тут не гаворыцца, у чым канкрэтна праяўляліся "сяброўства" і "саюз" караля з татарамі, але з іншых крыніц вядома, што і Расія, і Літва імкнуліся ў гэты час захаваць дружалюбныя адносіны з ханам, прычым не толькі для таго, каб засцерагчы свае паўднёвыя межы ад татарскіх набегу, але і для таго, каб па магчымасці накіраваць іх агрэсію на землі праціўніка. З-за гэтага неаднаразова пачыналіся руска-літоўскія канфлікты; у прыватнасці, вечны мір 1509 г. Расіі і ВКЛ быў парушаны, як сведчаць маскоўскія летапісы, у тым ліку і з-за таго, што Васіль III атрымаў звесткі пра перамовы Сігізмунда I з ханам адносна нападу татар на маскоўскія землі²³. Такім чынам, згаданы ўрывак дазваляе гаварыць пра тое, што ў ВКЛ да часу напісання трактата былі наладжаны добрыя адносіны з Крымам, а маскоўская дыпламатыя пры двары хана, відавочна, цярпела няўдачу. Гэта не здзіўляе, бо ў гэты час іван IV пакарыў Казань, што, як вядома, выклікала незадаволенасць кіруючых колаў Крыма; не выключаецца, такім чынам, што гэтую незадаволенасць праціўнікі Расіі, у прыватнасці Літва, спрабавалі выкарыстаць у сваіх інтарэсах. Хаця рэальная карціна трохбаковых зносін Масковіі, ВКЛ і Крыма на гэтым этапе была больш складанай, аб чым сведчыць і інфармацыя, змешчаная ў восьмым фрагменце трактата. Там у якасці адной з прычын цяперашніх знешніх няўдач распаўядаецца пра іншаземных наёмнікаў на літоўскай службе, у выніку здрадлівасці і нядбайнасці якіх нясе страты абароназдольнасць Княства; і ў сувязі з гэтым аўтар прыводзіць наступны факт – літвіны штогод робяць падарункі крымскаму хану, а вышэй у гэтым жа фрагменце татары названы ворагамі Літвы²⁴. У прыведзеным вышэй урывку з другога фрагмента таксама ўзгадваецца пра штогадовыя падарункі, адсылаемыя ў Крым, але гэта змешчана побач з інфармацыяй аб нейкіх сяброўскіх і нават саюзніцкіх адносінах караля і хана; а цяпер згадваецца пра падарункі разумею спробу адвесці татарскую пагрозу ад кепска абараняемых межаў Княства. У гэтай сувязі можна правесці паралелі з тым, што гаворыцца пра гэта ў рускіх летапісах: на руска-літоўскіх перамовах неаднаразова ў той ці іншай форме ўзнімалася пытанне аб арганізацыі сумеснага адпору татарскай пагрозе; пры гэтым маскоўскія дыпламаты зазначалі і тое, што падарункі, якімі кароль спрабуе адкупіцца ад татар і ўзняць іх на Масковію, не прыносяць жаданых для яго вынікаў²⁵. Такім чынам, дыпламат Міхалон Літвін, не па чутках знаёмы з норавамі крымскага двара, ведаў, што ханскае сяброўства пераменлівае, і гэта своеасабліва адлюстравалася на змесце яго твора.

Цікавыя думкі аўтара аб прычынах знешніх поспехаў Расіі прыведзены ў дзевятым фрагменце. Сярод іх – лепшая арганізацыя дзяржаўных службаў, у тым ліку дыпламатычнай: маскоўскія дыпламаты, у адрозненне ад літоўскіх, матэрыяльна зацікаўлены ў поспеху сваіх місій за мяжой²⁶. Яшчэ адна прычына ўдалай палітыкі Масквы – разведка: М. Літвін піша пра маскоўскіх выведнікаў у Літве, якія збіраюць звесткі "о деньгах, состояниях и обычаях наших, ...пробывая у нас, они тайно передают своим наши планы". Разважаючы пра гэта, аўтар адзначае, што ў татар і лівонцаў такіх выведнікаў робяць нявольнікамі ці забіваюць, а літвіны, не прымаючы такіх захадаў для барацьбы з маскоўскім шпіянажам, страцілі з-за гэтага Северскія землі, Мажайск і "Ошомачиц"²⁷ (у каментарыях К. Мельніка да выдання 1890 г. выказана думка, што "Ошомачиц" – гэта г. Вязьма на р. Осьме, які быў узяты ў 1494 г. маскоўскімі войскамі²⁸; выдаўцы ж 1994 г. лічаць, што Ашамачыц – гэта скажоная назва ўладанняў князя Васіля Шамячыча, перайшоўшага на маскоўскую службу ў 1500 г.²⁹).

У трактаце гаворка ідзе таксама пра абгрунтаванне ўзаемных тэрытарыяльных прэтэнзій Расіі і Вялікага княства Літоўскага, якія мелі месца на працягу даследуемага перыяду. Гэта вельмі важны момант. Маскоўскія вялікія

князі, абвясціўшы сябе "гаспадарамі ўсёй Русі", выставілі прэтэнзіі на ўсе рускія землі, некалі падуладныя кіеўскім князям, у тым ліку і на належачыя цяпер ВКЛ. Літва, у сваю чаргу, выставіла сустрэчныя патрабаванні: на думку літоўскіх вялікіх князёў, ім павінны былі належаць не толькі землі Заходняй Русі, але і Паўночна-Усходняя Русь з гарадамі Ноўгарадам і Псковам. Гэтае меркаванне літоўскага боку, як ужо гаварылася вышэй, знайшло адлюстраванне ў фрагментах трэцім і пятым тэксту. Меркаванне супрацьлеглага боку таксама змешчана ў трактаце: у дзевятым фрагменце аўтар прыводзіць апісанне горада Кіева і яго вобласці і дае даведку пра мінулае гэтага рэгіёна, у прыватнасці, пра тое, што Кіеўская вобласць была "владеніем князей Руссии и Московии", дзе яны прынялі хрысціянства, і далей – цікавая заўвага пра тое, як маскоўскія князі абгрунтоўваюць свае прэтэнзіі на гэтую зямлю: князь маскавіянаў "всеми силами желает овладеть этим городом (Кіевом. – С. Ч.) ..., утверждая, что он – потомок Владимира, киевского князя. Немало печалются и люди его, что не владеют столь древней столицей царей (*cathedram stemmatum*) и святынями ее"³⁰. Паказальна, што яўных пярэчанняў супраць гэтага ў трактаце няма. Праўда, даследчык трактата С.В. Думін адзначае, што аўтар выказвае сумненне ў факце паходжання маскоўскіх князёў ад Уладзіміра Святога, тым самым адмаўляючы і іх правы³¹. Але ўсё ж нельга адназначна згадзіцца з тым, што такое сумненне ў дадзеным эпізодзе на самай справе мела месца – гэта можна толькі дапускаць, з прычыны таго, што Міхалон Літвін як літоўскі патрыёт павінен быў штосьці проціпаставіць прэтэнзіям Масквы, пагражаючым цэласнасці ВКЛ.

Такім чынам, трактат "О нравах татар, литовцев и москвитян" з'яўляецца дастаткова каштоўнай крыніцай па вывучэнню самых розных аспектаў руска-літоўскіх адносін канца XV – першай паловы XVI ст. Яго аўтар дае характарыстыку адносінам паміж Расіяй і Літвой на этапе, калі поспех у ваенных і дыпламатычных канфліктах гэтых дзвюх дзяржаў часцей быў на баку Расіі. Спрабуючы пераканаць сваіх сучаснікаў у неабходнасці перамен у ВКЛ, Міхалон Літвін свядома падкрэслівае поспехі маскоўскай знешняй палітыкі. З гэтай жа мэтай, у адрозненне ад іншых польскіх і літоўскіх аўтараў, ён нярэдка абыходзіць маўчаннем альбо толькі згадвае мімаходам і некаторыя поспехі Літвы за гэты час, кіруючыся, відавочна, меркаваннем, што гэтыя поспехі – не больш чым выключэнні, якія толькі пацвярджаюць правіла. Несумненна, аўтар як чалавек, які жадаў квітнення сваёй краіне, не з'яўляўся прыхільнікам маскоўскай палітыкі. Тым больш цікава гучаць яго ацэнкі, якія ў шэрагу выпадкаў могуць лічыцца больш аб'ектыўнымі, чым звесткі іншых крыніц. Гэты момант важны пры ацэньванні руска-літоўскага канфлікту XVI ст., адной з галоўных прычын якога былі ўзаемныя тэрытарыяльныя прэтэнзіі ВКЛ і Расіі. Адметна, што на старонках трактата прыводзіцца тлумачэнне як літоўскай, так і маскоўскай пазіцыі па гэтаму пытанню. Трэба таксама звярнуць увагу на звесткі пра літоўска-татарскія адносіны, якія ў перыяд стварэння трактата непасрэдна закраналі інтарэсы Масквы. Трактат мае вялікае значэнне і для вывучэння трансфармацыі літоўска-рускай дзяржаўнай і этнічнай мяжы ў канцы XV – першай палове XVI ст., што знайшло адлюстраванне ў тэрміналогіі, ужываемай аўтарам для абзначэння тых ці іншых зямель.

¹ Гл.: Грассер И. Посвящение Октавиану Александру Пронскому. (Уступны артыкул да выдання 1615 г.) // Литвин М. О нравах татар, литовцев и москвитян. М., 1994. С. 61.

² Гл.: Мемуары, относящиеся к истории Южной Руси. Киев, 1890. Вып. I. С. 1–6; Калачов Н. Архив историко-юридических сведений, относящихся до России. М., 1854. Кн. 2. Ч. II. С. I–VIII.

³ Гл.: Любавский М.К. Кто был Михайло Литвин, написавший в половине XVI века трактат "О нравах татар, литовцев и москвитян" // Российская ассоциация научно-исследовательских институтов общественных наук. Ученые записки Института истории. М., 1929. Т. 4. С. 49–54.

⁴ Гл.: Охманьский Е. Михалон Литвин и его трактат о нравах татар, литовцев и москвитян середины XVI в. // Россия, Польша и Причерноморье в XV–XVIII вв.: Сб. ст. М., 1979. С. 106–107.

- ⁵ Гл.: Охманьский Е. Михалон Литвин... // Указ. зб. С. 107–110; Юргинис Ю. М. Посольство Михалона Литвина у Крымского хана в 1538–1540 гг. // Там жа. С. 88–93.
- ⁶ Литвин М. О нравах татар, литовцев и москвитян. М., 1994. С. 62.
- ⁷ Там жа. С. 85–86.
- ⁸ Там жа. С. 86.
- ⁹ Гл.: Там жа. С. 86.
- ¹⁰ Гл.: Там жа. С. 86.
- ¹¹ Там жа. С. 76, 78.
- ¹² Там жа. С. 93.
- ¹³ Там жа. С. 87, 88.
- ¹⁴ Там жа. С. 91–93.
- ¹⁵ Гл.: Там жа. С. 78, 79.
- ¹⁶ Гл.: Там жа. С. 121. Кам. 115.
- ¹⁷ Гл.: Там жа. С. 79.
- ¹⁸ Гл.: Летописец Великого княжества Литовского и Жемойтского // Полное собрание русских летописей (далее – ПСРЛ). Б. м., б. г. Т. 17. С. 346, 347.
- ¹⁹ Гл.: Там жа. С. 346. Гл. таксама Вальнскі летапіс (ПСРЛ. М., 1980. Т. 35. С. 125).
- ²⁰ Гл.: Литвин М. Указ. твор. С. 80.
- ²¹ Гл.: Там жа. С. 76.
- ²² Там жа. С. 75.
- ²³ Гл.: Ніканаўскі (ПСРЛ. М., 1965. Т. 13. С. 15–16), Вакрасенскі (ПСРЛ. СПб., 1859. Т. 8. С. 253), Паснікаўскі (ПСРЛ. М., 1978. Т. 34. С. 11) летапісы.
- ²⁴ Литвин М. Указ. твор. С. 93.
- ²⁵ Никоновская летопись // ПСРЛ. Т. 13. С. 316, 317.
- ²⁶ Литвин М. Указ. твор. С. 94.
- ²⁷ Там жа. С. 95, 96.
- ²⁸ Мемуары... С. 46.
- ²⁹ Литвин М. Указ. твор. С. 139. Кам. 192.
- ³⁰ Там жа. С. 102.
- ³¹ Там жа. С. 142, 143. Кам. 210.

Паступіў у рэдакцыю 18.06.2002.

Сяргей Уладзіміравіч Чарноў – аспірант кафедры Расійскай гісторыі. Навуковы кіраўнік – кандыдат гістарычных навук, прафесар, загадчык кафедры Расійскай гісторыі А.А. Яноўскі.

С.У. АЛЕСАВЕЦ

РЭЛІГІЯ-ПАЛІТЫЧНАЯ БАРАЦЬБА Ў АНГЛІІ Ў ДРУГОЙ ПАЛОВЕ XIV – ПАЧАТКУ XV ст.

Рассматривается процесс восстановления целостной картины религиозной и политической борьбы в позднесредневековой Англии – от антипапского законодательства до заговора лоллардов 1414 г.

The article is devoted to the restoration of the complete picture of religious and political struggle in the Late Middle age England – from antipapacy laws to the lollard plot of 1414.

Другая палова XIV ст. у Англіі азначаецца палітычным, эканамічным і сацыяльным крызісамі. Англіійская царква была вельмі багатая, яе даходы ў тры разы перавышалі даход англійскага караля, і таму на агульным фоне крызісу дзяржавы яна вызывала зайздрасць усіх слаёў грамадства і жаданне секулярызацыі яе зямельных багаццяў.

У руху за рэформу царквы прымалі ўдзел розныя грамадскія групы. Прыдворная арыстакратыя разлічвала выправіць свой маёмасны стан і павялічыць даходы за кошт канфіскацыі царкоўнай уласнасці. Гараджане і рыцары для захавання часткі багаццяў імкнуліся спрасціць абрады, патрабавалі стварэння таннай царквы, усталявання кантролю над яе прыходамі. Незадавальненне нарастала таксама сярод сялян і гарадскіх беднякоў. Яно было адлюстравана ў паэме Уільяма Лэнглэнда “Бачанне Уільяма аб Пятры Аратае”¹. Аўтар гэтага твора рэзка выступае супраць царкоўных багаццяў і за сапраўдную беднасць прапаведаючага святара, які ўвасабляецца ў Пятры Аратае. Правобразам Пятра з’яўляецца сам Хрыстос і яго апосталы, якія жылі ў сапраўднай беднасці, вучылі, дапамагалі і выратаўвалі людзей без усялякіх грошай.